

Rıfat N. Bali

Rıfat Bali, İletişim'den çıkan "Bir Türkleştirme Serüveni" adlı kitabındaki kısa yaşam öyküsünde kendini şöyle tanıtıyor; "Yazarlık ve araştırmacılık serüveni 1995'te Express dergisinde yayınlanan bir yazıyla başladı, daha sonra alev bacayı sardı." Alev bacayı sardı... Ve bu yangınla kaynakçası 40, kendisi 600 sayfalık dev bir araştırma çıktı meydana. Express'ten sonra Müteferrika, Varlık, Birikim, Virgül, Felsefelogos, Toplumsal Tarih, Tarih ve Toplum, Folklor ve Edebiyat, Tiryaki dergilerinde, Agos ve Şalom gibi cemaat gazetelerinde yazıları çıktı. Çeşitli ansiklopedilere madde yazdı, bazı kitaplara makaleler verdi. Bazı kitapları Türkçede onun itelemesiyle çıkabildi. Rıfat Bali, yakın bir gelecekte İbranice de basılacak bu ilk eserinde, 1923-1945 arası Yahudilere karşı yürütülen Türkleştirme gayretlerini anlatıyor. Cumhuriyet tarihinin karanlıkta kalmış bir safhası daha böylece günışığına çıkıyor. Bu araştırma tuğla gibi ama, Bali'nin kıvrak kalemi sayesinde, roman lezzetinde...

İyi değildik, iyi değiliz, iyi olabilecek miyiz?

Kitabınızda hemen hemen bütün Yahudiler var, ama siz yoksunuz...

Rıfat N. Bali: Evet, yokum. (gülüyor) Önsözde de yokum. Niçin olmadığımı anlatmadan önce biraz kendimden söz edeyim. 1948 yılında İstanbul'da Tepebaşı Piremeci Sokak'ta doğdum. Şu anda o ev hâlâ mevcut, İstanbul Barosu'nun bulunduğu sokakta. Oraları o dönem bir getto gibiydi. 1960'a kadar, yani 12 yaşına kadar orada yaşadım. Ondan sonra Osmanbey'e taşındık. Göç etmenin sebebine gelince, 48'den ilkokulu bitirene kadar Kuledibi'nde 1. Musevi Karma İlkokulu'na gittim. Sonra teyzemin telkinleriyle o zamanlar seçkinler semti sayılan Osmanbey'e geldik. Teyzemin hayat tarzı annemden farklıydı. Biz daha esnaf bir aileydik, teyzeminse daha monden, daha kozmopolit bir hayat tarzı vardı. İşte, "siz burada mı kalacaksınız, siz bu çocuğun hayatını mı mahvedeceksiniz! Daha iyi bir semte gidin" diye diye bizimkileri ikna etti. Bir evin bir oğluydum. O dönemler Fransızca modaydı, Fransız okullarına yazıldım.

Anneniz babanız nereli?

İstanbul. Büyükanne-baba da İstanbullu. Üsküdar'da Dağhamamı'nda oturuyorlarmış. Oradan Tepebaşı'na gelmişler. Bali soyadı, bildiğiniz gibi Türk ve Müslümanlar arasında da yaygın olarak var. Mesela Önder Bali... Bizim bu ad aileden alınmış bir ad, sonradan alınmış değil. Bir takım Yahudi kaynaklarını inceleyen tesadüfen Karaylar dediğimiz Kırım Yahudileri (13. Kabile) arasında Bali soyadına rastladım. Ve de içime bir şüphe düştü. Karay

Yahudileri ayrı bir mezheptir. Kırım'dan gelen Karay Yahudileri Hasköy'de yerleşmişler. Karaylar aslen Türk olup sonradan Yahudi dinini kabul etmiş bir mezhep. Bugün yaşayan sayıları 50 kadar Karay var. Aynı sinagogları, aynı dilleri var. Türkiye Yahudi cemaatine fiili olarak bağlı olmayan bir mezhep. Ailem belki sonradan aralarında evlenmelerle Sefarad oldu, İspanyol oldu, kesin bilemiyorum. Bali'nin kelime anlamını da bugüne kadar bulamadım.

Rıfat ile Bali'nin arasında bir de esrareniz N var... N ne?

Benim babam yedi kardeşti. Çoğunun da çocukları erkekti. Adet üzerine Rafael olan büyükbabamın adı Türkçeleştirilerek Rıfat olarak bütün kardeşlerin erkek çocuklarına verildi. Dolayısıyla ailede dört tane Rıfat Bali vardı. Yazı yazmaya başladığımda yazılarımla ilgili tepkilerin doğru adrese gitmesi için babamın adının (Nesim) ilk harfini kullandım.

Liseden sonra ne okudunuz?

1968'de üniversite imtihanına girdim, hukuk kazandım. Ama beğenmedim, devam etmedim.

Babam eczacılık, diş hekimliği diyordu, o dönemler modaydı. Benimse gönlümde biraz iktisat yaşıyordum ama kazanamadım. Askerden döndüm, iş arıyorum, tesadüfen bir şirkete girdim, çalışmaya başladım. Bir Yahudiye ait küçük bir şirketti. Hem çalışıp hem okumaya heves ettim. O sıralar özel yüksek okullar vardı, Galatasaray'da böyle bir okulun gece kısmına yazıldım. Aynı zamanda İngilizce öğrenmeye çalışıyordum. Üçüncü sınıftan ayrıldım, matematiği bir türlü veremiyordum. 92'de çalıştığım işyerine ortak oldum, derken ortağım ayrıldı, şirket bana kaldı. Biri üniversite öğrencisi iki çocuğum var, klasik bir aile babasıyım. (gülüyor) Kitapta niye olmadığımıza gelince... Bir etnik kimlikle, bir dinsel kimlikle ortaya çıktığınızda bir yerde tarafsınız. Ve bu tür, tırnak içinde "netameli" konularda yazdığınızda objektif olamamakla suçlanma ihtimali var. O kaygıyla kendimi biraz sakladım. Yani, ben bir cemaatin, tırnak içinde "avukatı" değilim. Sadece kimliğim var ama ondan maada objektif bakmaya çalıştım. İşte bundan dolayı kitabımda "ben" bilhassa yok.

Yazmaya nasıl başladınız?

Ben 1995'e kadar hiçbir şey yazmadım. O sıralar Express'i okuyordum, hoşuma gidiyordu. Halen de ilk aşkımdır, ilk gözağrım. Foti Benlisoy bu dergide "Paskalya"yı yazmıştı ve sonunda da "Yahudilerden biri çıkısın da 'Hamursuz'u yazsın"

Cemaat yine cemaat kaldı. Yurttaşlık projesi iflas etti, yurttaşlık diye bir kavram ortadan kalktı. "Yüzde 99.9'u Türk ve Müslüman" söylemi içinde gayrimüslimler süs bitkisi gibi kaldı. Lisan açısından, Türk müziğini sevmeye açısından evet, ama Türk ülküsüne sanılma açısından hayır.

diyordu. Küçük bir meydan okuma gibiydi, hoşuma gitti, yazdım ve ondan sonra ara sıra güncel olaylarla gelen tepkimi, hissettiklerimi Express'te dile getirmeye başladım. Hiçbir müdahale olmayan serbest bir forumdu, başka yerde yazamayan insanların yayın organıydı. Bir yerde beni ateşleyen dergidir. Ondan önce hiç yazmamıştım, alakam yoktu, böyle acayip bir şey. Birden başka insan oldum. Eşim diyor, "95'e kadar 'normal' bir insandın, 95'ten sonra 'anormal' bir insan oldun." Değiştim yani, ben bile kendimi tanıyamıyorum. Meşhur "Kökler" filmindeki gibi ben de köklerimi bilmiyordum. Yazmaya başlayınca öğrendim, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini öğrendim, kendi küçük cemaatimin tarihini öğrendim.

Sizi bu kitabı yazmaya iten neydi?

1992'de, İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlı'ya gelmelerinin 500. yıldönümü debdebe ile kutlandı. Malûm söylem "birlik-beraberlik"ti: "Çok iyiydik, çok iyiyiz, çok iyi olacağız..." Oysa gerçek hiç de böyle değil. Cemaat, özellikle İslami basın tarafından çok bariz ve yoğun bir şekil-

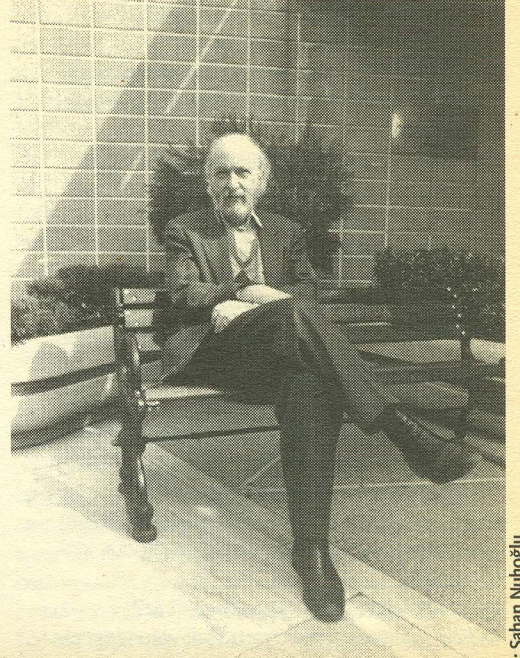

Foto: Şahan Nuhoglu

de anti-semitizme maruzdu. İşte buradan yola çıkarak klasik söylemin dışında bir şeyler yazmak ihtiyacı duydum. Sekiz yıl önce İsrail'de yayınlanan Avner Levi'nin kitabı da beni çok etkiledi. Hatta bu kitabın "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler" adıyla İletişim'den Türkçe çıkmasını sağladım.

Avner Levi hakkında biraz bilgi verir misiniz?

İzmirli bir Yahudi. 70'lerde İsrail'e göçmüş. Kitap İsrail'de 1992'de, yani Türkiye'deki 500. yıl kutlamaları sırasında çıktı. Yazar bu kitabında özet olarak, "pek de o kadar iyi değildik" diyor. Burada herkes bu kitaptan haberdardı ama kimse çevirmeye teşebbüs etmedi. Ancak 1996'da benim telkinlerimle Türkçeye çevrilebildi. Bu kitap benim görüşlerimi değiştirdi. Ondan elde ettiğim birçok ipucu kitabımı yazarken çok işime yaradı.

İspanya'dan kaçan ya da sürülen Yahudileri Osmanlı'dan başka kabul eden ülkeler oldu mu?

Oldu tabii, Avrupa hariç her tarafa gittiler. Mesela Kuzey Afrika'ya gidenler oldu. Ama kitlesel olarak Osmanlı'ya sığındılar. Dilleri önce İspanyolcayken, sonra gittikleri ülkenin dilleriyle etkileşim içinde değişti. Mesela bir Faslı Yahudinin İspanyolcasıyla bizden bir Yahudinin İspanyolcası farklıdır. Ancak ülkemizde bir yanlış sürekli tekrarlanıp duruyor; yaygın olarak Yahudilerin 500 yıldan beri burada olduğu sanılıyor. Bu yanlış. Daha önce de vardılar. Bu yanlışın nedenlerinden biri, Türkiye Yahudilerinin kullandığı tarih üslubundan ileri geliyor, yani "500 yıl önce göç edip buraya geldik." Bu yanlış, Bizans döneminde de, daha önce de Yahudiler vardı (Nazilli-Sar-des sinagogu İ.S. 250). Malûm, 92'de yapılan 500. Yıl Kutlamalarından dolayı ve tarihi siyasete alet edenlerin yüzünden. "Biz bunları 500 yıl-

dan beri kucaklıyoruz” diyorlar. Şimdi bunun bir menfi tarafı var, bu da kamuoyunda kabul edilen “Rumlar, Ermeniler buralıdır, her zaman burada yaşadılar. Ama Yahudiler göçmendir, buraya 500 sene önce geldiler, misafirdirler” anlayışı... İspanya'dan göç kitlesel olduğu için Yahudilerin miladı ordan başlatılıyor.

Araştırmanızı 1923-1945 yılları arasında sınırlamışsınız. Niçin?

Beni daha çok Cumhuriyet dönemi ilgilendiriyor. Bunun da “tek partili” yılları. Eski Türkçe bilmediğim için zaten o eski dönemlere giremezdim. Kısıtlama bu yüzden. Bundan sonra yayımlayacağım iki kitapla da önce 1948-49 yıllarında İsrail'e gerçekleşen göçü, sonra da 1950'den günümüze dek olan dönemi yazacağım.

Cumhuriyetle beraber ulus-devlet olmaya başlıyoruz. Türkiye Yahudilerinin buna karşı refleksi ne olmuştur?

Yahudiler Osmanlı millet sistemi içinde, diğer müslüman olmayanlar gibi yarı özerk bir hayat sürüyorlardı. Kendi başlarını kendileri seçiyordu. Belli işleri yapıyorlardı. Nasıl giyinecekleri, nerede oturacakları filan merkezi otoritece belirlenmişti ve onlar da buna razı olmuşlardı. Cumhuriyetten sonra Türkiye ulus devlet olmaya başlıyor ve bir de anayasa yapıyor, “dil, din, ırk farkı yoktur, herkes eşittir” diyor. Bu, Yahudiler arasında büyük bir sevinç ve umut kaynağı oluyor. Ancak anayasa teminatı altındaki bu hakların gündelik hayatta pek esamesi okunmuyor. 1923'te başlayan bu sürecin gerçekliği Yahudiler tarafından kısa zamanda idrak edildi ve büyük bir düş kırıklığı yarattı.

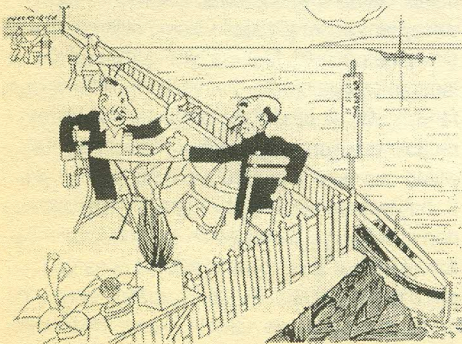
Bu hak ihlaline bir örnek verir misiniz?

Mesela memuriyetin ilk şartı Türk vatandaşı olmak. Yasa burada Türk demekle Türkiye vatandaşlığını kastediyor. Ama pratikte böyle olmuyor. Burada Müslüman-Türk kastediliyor. Bürokrat da bunu böyle tatbik ediyor. Müslüman olmayan vatandaşlarını dışlıyor.

O sıralar bir de “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyası var...

Türkçe konuşma meselesi Kemalizmin temel düsturlarından biri. Tek dil, tek ülkü, tek kültür yaratmak istiyorlar ama ellerinde sihirli değnek yok. Koca Osmanlı mirasını bir günde değiştiremiyorlar. Yahudi yaşlıları Türkçe bilmiyor, İspanyolca (Ladino) konuşuyorlar, burjuvalar ise Fransızca. Lozan'da gayrimüslimlerin kendi dillerini konuşma, kendi dillerinde eğitim yapma hakları tanınmış. Ermeni ve Rum cemaat için çok güzel. Ama Yahudilerin kendi dilleri yok, İspanyolca konuşuyorlar. Ama kimse “İspanyolca bizim milli dilimizdir” de demiyor. İbranice bilen zaten yok. Türk kamuoyu, gazetelerin, dincilerin, milliyetçilerin,

Büyükada'da Yahudi vatandaşlarımız Türkçe konuşmamakta ısrar ediyorlar...

- Bizim mahdum Türkçeyi adeta unutmuş...
- Avrupa'da mı oturuyor?
- Hayır, Büyükada'da!

Akbaba, 8 Ağustos 1936, sayı 135

rin, hatta güya solcuların da kıskırtmasıyla Yahudilere karşı kinlendiriliyor, “nankör Yahudiler, 500 senedir memleketimizde yaşıyorlar ama kendilerini kovan İspanyolların dilini konuşuyorlar. Zenginleri de Türkçe yerine Fransızca öğreniyor” diye. Rum ve Ermeniler bu konuda Yahudilerden daha şanslıydı.

Türkçe dayatmasını cemaat nasıl karşılamıştı?

1927 nüfus sayımına göre Türkiye'de 82 bin Yahudi var. O dönemin cemaat liderleri bu asimilasyonu kabul ediyor. Mesela Türkçe kursları açıyorlar. İspanyol şivesiyle Türkçe konuşan Yahudiler de mizah konusu oluyor. Zaten adam hevesli değil, bir de alay edilince şevki kırılıyor.

Ladino'yu yaşatmak için çalışma yapanlar var mı?

Türkiye'de yok sayılır, cemaat gazetesi bir sayfa yapıyor, o kadar. Bir tane Yahudi okulu var. O da İbraniceyi, İngilizce, Fransızca gibi yabancı dil statüsünde öğretiyor, İspanyolca öğretmiyor. Ama dünyada Ladino lisanını yaşatmak, canlı tutmak için ciddi teşebbüsler, ciddi çalışmalar var. Amerika'da, İsrail'de akademik seviyede çalışmalar var, internet tartışma gruplarında sırf bu lisanda yazışma yapan gruplar var. Geleneksel dile artık sahip çıkılıyor, bunda utanılacak bir şey yok. Türkiye Yahudileri halen üzerlerinden o travmayı atamamış durumda. 30-40 sene lisaniyi konuşamamış olmanın getirdiği ezikliği, toplumun getirdiği aşağılamalardan dolayı ve hani “Türküz, Türk olduk, Yahudi değiliz”i ispat etmek psikozundan halen bu lisana tam olarak sahip çıkamadılar. Bir problem de, sahip çıkarsak, çocuklarımızı bu lisaniye konuşturursak şiveleri bozulur. Endişeleri o. İsrail'e gittikleri zaman turist gibi kalıyorlar. En büyük problem de bu, çünkü İbranice de bilmiyorlar. Bana kalırsa, İspanyolcadan önce İbranice öğrenmeleri lazım. Çünkü ana dil o. “Kimlik muhafaza, kimlik muhafaza” diyorlar, İbranice bilmezsen kimliğini nasıl muhafaza edeceksin!

Türkiye Yahudilerinin sosyo-ekonomik durumu nasıl?

Yarısı zengin yarıya fakir diyebiliriz. 1948-49'da cematın yüzde 50'si göç etti. Göçenlere bakıyoruz, çoğunluğu fakir insanlar. Ama kamuoyuna yansıyan hep zengin Yahudiler. Beyoğlu'nda oturuyorlar, pahalı giyiyor, pahalı tüketiyorlar. Bunlar göze batıyor. O yıllar lüks ve israf teşhir ediliyor. Peki yine o sıralar Türkler nasıl? Kuruluş savaşı yeni bitmiş. Yoksul, sanayii olmayan bir ülke. CHP'ye yakın olanlar, “afferiste” (işbiririci) Türk işadamları galibiyetin nemasını yiyorlar. Devrin basını, “Savaşı biz yaptık, biz kazandık. Siz zahmet çekmediniz ama lüks ve israf içinde yaşıyorsunuz” diye sürekli düşmanlığı körüklüyor. Elbette sınıfsal bir çatışma da var. Ama din faktörü daha baskın.

Anti-semitizm yani...

Osmanlı'da azınlıklar ikinci sınıf vatandaş olarak müslümanların zimmetindeydi. Cumhuriyete geçince anayasa ve Lozan antlaşmasına rağmen bu anlayış devam etti. Yahudiler, modern vatandaş olarak değil, ikinci sınıf vatandaş olarak, yani eskisi gibi görülmeye devam edildi.

Fakat bakıyoruz, İspanyolca konuştu diye kimenin resmi olarak başına bir şey gelmiyor...

Devlet nezdinde bir sorun yok. “Türkçe konuş” kampanyasını üniversite gençliği başlatıyor. İyi niyetle başlatılıyor ama sonradan dejenere oluyor, zora başvuruyorlar.

Kitabınızda “Trakya olayları”na geniş yer vermişsiniz...

Umumî yerlerde Türkçe mecburî olacak

- Kel betiz... Bu fotlarla yabancılar öz dilimizi ne kadar dejenere bir hale getiriyorlar değil mi? Maşeri Fatoş!

Karikatür, 13 Mart 1937, sayı 63

Edirne, Kırklareli, Uzunköprü, Çanakkale gibi yoğun Yahudi nüfus barındıran yerleşimlerde zincirleme, organize bir saldırı başlatılıyor. Bunun iki ana sebebi var: Mandıralar Yahudilerin elinde. Peynircilik Trakya'da önemli bir gelir kaynağı. Sonra tefecilik de Yahudilerin elinde. İkinci sebep, o sıralar çıkarılan İskan Kanunu. Trakya güvenlik açısından hassas bölge. Buralardan “güvenilmez” Yahudi nüfus gitmeli diye bir anlayış hakim. Bunun için bir korkutma, yıldırma kampanyası tezgahlanıyor. Önce münferit bir olay gibi başlıyor. Sonra yağma girişimine dönüşüyor. Hareketin arkasında CHP yerel teşkilatları var. Sonunda Yahudiler kaçıyor, İstanbul'a, Filistin'e, Güney Amerika'ya. Devlet olaya el koyuyor. Yağma edilen malları geri veriyor ama güven tesis etmiyor. Kaçanları geri döndürmek için hiçbir şey yapılmıyor. 1935'te üç-dört bin Yahudi Türkiye'den gidiyor.

II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin durumu neydi?

Türkiye savaşa girmedi ama Almanlar Trakya sınırına dayandıklarında tarihe “Yirmi Kur'a İhtiyatları” diye geçen olay meydana geliyor. 1941 haziranında 20 sınıf gayrimüslim silah altına alınıyor. Sokaktan toplanarak alınıyorlar. Silah altında pek öyle zorda değiller ama neden alındıkları izah edilmiyor. “Bizi katletmek için topladılar” şeklinde bir paranoya zihinleri işgal ediyor. Temmuz 42'de terhis oluyorlar. Kasım 42'de Varlık Vergisi gelip çatıyor, ikinci darbe. Ödeyemeyenler Aşkale'ye... Vergilendirmede eşitlik ilkesi alenen çiğneniyor.

Aşkale'ye ne kadar Yahudi sürgün edildi?

Gidenlerin bin kadarı Yahudi. Toplam iki bin kişi sürülüyor. Görüldüğü gibi çoğunluk Yahudilerde. Bir başka önemli nokta da şu: Devletle iyi ilişkiler kurmuş cemaatin lideri, sözcüsü konumundaki insanlar da sürülüyor. Mesela Avukat Gad Franko gibi asimilasyonu savunanlar bile paçayı kurtaramıyor. Bu o kadro içinde büyük bir hayal kırıklığı yaratıyor. Yahudi halkı nezdinde ise, bu gibi kişilere hiç güven kalmıyor.

Türkleştirme kampanyası ne kadar başarılı oldu?

Olamadı, cemaat yine cemaat kaldı. Yurttaşlık projesi iflas etti, yurttaşlık diye bir kavram ortadan kalktı. “Yüzde 99.9'u Türk ve Müslüman” söylemi içinde gayrimüslimler süs bitkisi gibi kaldı. Lisan açısından, Türk müziğini sevmeye açınsından evet ama, Türk ülküsüne sarılma açısından hayır. Çünkü onların başka bir ülküsü var; Yahudiliğe karşı, İsrail'e karşı bir sevgi var. Ama bunu

